

Prace Historyczno-Archiwalne t. XXXVII, Rzeszów 2025
ISSN: 1231-3335

Piotr Kozłowski

ORCID 0000-0002-9248-0560

DOI:10.30657/pha.37.2025.03

(Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Jarosławiu)

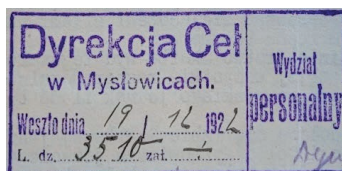
e-mail: nikea0@poczta.onet.pl

Jakub Okulski

ORCID 0009-0000-6955-2573

DOI: 10.30657/pha.37.2025.03

e-mail: lutobor@autograf.pl

Analiza stanu osobowego służby celnej

**II Rzeczypospolitej funkcjonującej na zachodniej
granicy państwa (1921–1939)**

**Analysis of the Personnel Status of the Customs Service
of the Second Polish Republic on the Western Border
(1921–1939)**

Administracja celna II Rzeczypospolitej oraz zakres zadań w systemie ochrony ekonomicznych interesów państwa była przedmiotem wielu dysertacji naukowych. Tematyka tych publikacji zazwyczaj dotyczyła organizacji administracji celnej oraz jej udziału w zwalczaniu przemytu przez granice państwa i przestępczości karno-skarbowych na terytorium państwa polskiego. Autorzy artykułu, skupiając się na kwestiach organizacyjnych, zapominali jednak, że instytucję kształtują ludzie w niej zatrudnieni. To od poziomu wykształcenia celników i ich przygotowania zawodowego zależał w dużej mierze wizerunek państwa polskiego w oczach jego obywateli oraz cudzoziemców, którzy na co dzień stykali się z polską służbą celną.

Celem niniejszej publikacji jest zatem szczegółowa analiza stanu personalnego osób zatrudnionych w służbie celnej na zachodniej granicy II Rzeczypospolitej, tj. w Dyrekcji Ceł w Poznaniu i w Dyrekcji Ceł w Mysłowicach. Bazę źródłową stanowią karty ewidencyjne jednostek organizacyjnych przechowywane w Zespole Ministerstwa Skarbu w Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Służba celna II Rzeczypospolitej. Organizacja, cele i zadania

Już od pierwszych dni istnienia niepodległej Rzeczypospolitej władze państwowe przystąpiły do tworzenia struktur administracji celnej, zdając sobie sprawę, że będzie to jedno z głównych dochodów budżetowych. W związku z tym 1 sierpnia 1919 r. na mocy ustawy O tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej, zgodnie z art. 4 utworzono Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej z siedzibą w Warszawie¹. W art. 7 znalazł się zapis informujący, że sprawy celne tej dzielnicy uchwałą Rady Ministrów przekazane będą właściwemu ministrowi, jednak zanim to nastąpiło właściwym w tej materii był Minister b. Dzielnicy Pruskiej². Na mocy art. 9 tej ustawy utworzono dwa województwa – poznańskie i pomorskie³. Następnie zgodnie z § 1 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 15 stycznia 1921 r. zarząd spraw celnych na całym jej obszarze przekazano Ministrowi Skarbu, wyłączając go z zakresu działania Ministra b. Dzielnicy Pruskiej⁴. Natomiast w § 2 wskazano, że Dyrekcja Ceł w Poznaniu z prezesem na czele będzie sprawować bezpośredni zarząd ceł w drugiej instancji na całym obszarze byłej dzielnicy, aż do czasu ustawowego przeprowadzenia organizacji władz celnych⁵. W Rozporządzeniu Ministra Skarbu z dnia 29 kwietnia 1921 r. wydanym w porozumieniu z Ministrem b. Dzielnicy Pruskiej w przedmiocie tymczasowego ustroju władz i urzędów celnych na obszarze b. dzielnicy pruskiej w § 4 opisano zakres działania Dyrekcji Ceł w Poznaniu, do którego należało: nadzór i bezpośrednie zwierzchnictwo nad urzędami celnymi i Strażą Celną znajdującymi się w jej okręgu administracyjnym, realizacja czynności połączonych z wykonaniem budżetu państwowego, podejmowanie jako organ celny II instancji czynności przewidzianych w przepisach prawa celnego i w odpowiednich rozporządzeniach Ministra Skarbu w zakresie rozpatrywania odwołań, orzecznictwo w I instancji w sprawach niewchodzących w kompetencje urzędów celnych ani niezastrzeżonych dla Ministerstwa Skarbu, orzecznictwo w II instancji w sprawach właściwych w zakresie działania dla urzędów celnych, składanie stosownych wniosków do Ministerstwa Skarbu w zakresie prawodawstwa celnego i spraw organizacyjnych, realizacja czynności administracyjnych dotyczących ochrony granic państwa, z wyjątkiem czynności zastrzeżonych dla Ministerstwa Skarbu⁶.

¹ Art. 4 ustawy z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej, Dz. U. z 1919 r. nr 64, poz. 385.

² *Ibidem*, art. 7.

³ *Ibidem*, art. 9.

⁴ § 4 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 15 stycznia 1921 r. w przedmiocie przekazania Ministrowi Skarbu zarządu spraw celnych na obszarze b. dzielnicy pruskiej, Dz. U. z 1921 r. nr 9, poz. 44.

⁵ *Ibidem* § 2.

⁶ § 4 Rozporządzenia Ministra Skarbu z dnia 29 kwietnia 1921 r. wydane w porozumieniu z Ministrem b. dzielnicy pruskiej w przedmiocie tymczasowego ustroju władz i urzędów celnych na obszarze b. dzielnicy pruskiej, Dz. U. z 1921 r. nr 39, poz. 244.

Miejszem działalności polskiej administracji celnej było również Wolne Miasto Gdańsk (dalej: WMG). Zgodnie z Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 9 stycznia 1922 r. w przedmiocie utworzenia Inspektoratu Ceł na obszar Wolnego Miasta Gdańska utworzono Inspektorat Ceł z siedzibą w Gdańsku. Zgodnie z § 1 inspektorat powstał w celu wykonywania zadań administracyjnych i praw przysługujących państwu polskiemu⁷ na terenie WMG. Funkcję kierowniczą sprawował Naczelnny Inspektor Ceł podlegający Ministrowi Skarbu⁸. Do jego zadań należało: pełnienie nadzoru nad służbą celną na terenie WMG zgodnie z regulacjami prawnymi obowiązującymi pomiędzy Polską a WMG, zwierzchnictwo służbowe nad urzędnikami i niższymi funkcjonariuszami inspektoratu zgodnie z posiadanymi kompetencjami służbowymi, wykorzystywanie dostępnych kredytów na potrzeby Inspektoratu Celnego zgodnie z zatwierdzonym planem finansowym oraz realizacja czynności poleconych przez Ministra Skarbu⁹.

Kolejnym krokiem porządkującym służbę celną II RP w latach 20. było Rozporządzenie z dnia 16 czerwca 1922 r. o rozciągnięciu na ziemię górnośląskie województwa śląskiego Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i niektórych innych ustaw oraz w przedmiocie zmian w ustawodawstwie, na tych ziemiach obowiązującym. Zgodnie z art. 4 utworzono Dyрекcję Ceł w Mysłowicach jako władzę celną II instancji, pełniącą zwierzchnictwo nad urzędami celnymi i Strażą Celną, podlegającą bezpośrednio Ministerstwu Skarbu, której zadaniem było zarządzanie systemem celnym na obszarze województwa śląskiego¹⁰.

Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 11 października 1922 r. w przedmiocie ustanowienia dyrekcji ceł jako okręgowych władz II instancji na obszarze b. zaborów rosyjskiego i austriackiego stosownie do § 1 i 2 jako władze celne II instancji ustanowiono Dyрекcję Ceł z siedzibą w Warszawie (obejmującą województwa kieleckie, łódzkie, warszawskie, lubelskie, wołyńskie, poleskie i białostockie, z wyjątkiem powiatów suwalskiego, augustowskiego, sejneńskiego i grodzieńskiego) i Dyрекcję Ceł z siedzibą w Wilnie (obejmującą województwa wileńskie i nowogródzkie razem z powiatami suwalskim, augustowskim, sejneńskim i grodzieńskim należącymi do województwa białostockiego) na obszar byłego zaboru rosyjskiego oraz Dyрекcję Ceł z siedzibą we Lwowie (obejmującą województwa krakowskie, lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie) na obszar byłego zaboru austriackiego¹¹. Zgodnie z § 3 i 4 dyrekcje ceł podlegają bezpośrednio Ministerstwu Skarbu, pełnią funkcję nadzorną nad urzędami celnymi i Strażą Celną, a na ich czele stoi dyrektor ceł. Ponadto do ich kompetencji należy: pełnienie nadzoru nad czynnościami wykonywanymi

⁷ § 1 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 9 stycznia 1922 r. w przedmiocie utworzenia Inspektoratu Ceł na obszar Wolnego Miasta Gdańska, Dz. U. z 1922 r. nr 18, poz. 145.

⁸ *Ibidem*, § 3.

⁹ *Ibidem*, § 3, ust. 3.

¹⁰ Art. 4 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 16 czerwca 1922 r. o rozciągnięciu na ziemię górnośląskie województwa śląskiego Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i niektórych innych ustaw oraz w przedmiocie zmian w ustawodawstwie, na tych ziemiach obowiązującym, Dz. U. z 1922 r., nr 46 poz. 388.

¹¹ § 1 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 października 1922 r. w przedmiocie ustanowienia Dyрекcji Ceł jako okręgowych władz II instancji na obszarze b. zaboru rosyjskiego i austriackiego, Dz. U. z 1922 r. nr 91, poz. 846.

przez podległe im urzędy celne oraz Straż Celną, realizacja czynności połączonych z wykonaniem budżetu państwowego na podstawie stosownych przepisów, orzekanie w I instancji w sprawach niewchodzących w kompetencje urzędów celnych lub Straży Celnej ani niezastrzeżonych dla Ministerstwa Skarbu, orzekanie w II instancji w sprawach właściwych w zakresie działania dla podległych im urzędów celnych lub Straży Celnej, wykonywanie spraw celnych i ochrony granic stosownie do kompetencji określonych przepisami dla władz celnych II instancji oraz procedowanie spraw osobowych urzędników, niższych funkcjonariuszy i Strażników Celnych, jak również spraw administracyjnych w zakresie przewidzianym dla administracyjnych władz skarbowych II instancji¹².

24 marca 1923 r. wydano kolejny akt prawny w kwestii organizacji służby celnej, tj. Rozporządzenie Ministra Skarbu w przedmiocie organizacji i zakresu działania dyrekcji ceł na obszarach b. zaboru rosyjskiego i austriackiego. Zgodnie z zapisem § 1 na kierownika oddziału został wskazany dyrektor, który stanął na czele dyrekcji ceł. W tym przepisie został określony zakres jego uprawnień oraz sposób wyznaczania zastępcy¹³. W § 2 został opisany podział dyrekcji ceł na poszczególne wydziały, tj. administracyjny, postępowania celnego, rachunkowy i kontroli fachowej, oraz ich zadania¹⁴.

Funkcjonowanie oddzielnych przepisów prawnych dla byłych ziem zaborczych stwarzało władzom skarbowym II RP duże trudności organizacyjne, z których niewątpliwie korzystali przemytnicy oraz przestępcy graniczni w obszarze ceł i podatków. Do zadań urzędów celnych należało m.in.:

- określenie wymiaru oraz pobór należności celnych według określonych taryf celnych od towarów sprowadzanych do Polski z zagranicy,
- wykonywanie wszelkich czynności urzędowych podczas odprawy towarów pochodzących z zagranicy,
- wykrywanie przestępstw celnych i prowadzenie dochodzeń w tym zakresie,
- orzecznictwo w sprawach karno-skarbowych w zakresie posiadanych uprawnień¹⁵.

Realizując te zadania, funkcjonariusze UC posiadali szerokie uprawnienia, m.in. do: przeprowadzania rewizji środków transportu na granicy, podejmowania działań na terenie kraju polegających na powtórnym przeważaniu towarów, przeprowadzania dodatkowych kontroli celnych, zbierania wyjaśnień od osób i instytucji prowadzących działalność gospodarczą, w uzasadnionych przypadkach do tymczasowego zatrzymywania osób i zajmowania towarów¹⁶. Aby sprostać zadaniom, w kolejnej dekadzie XX w. wprowadzano do obrotu prawnego nowe akty normatywne, które miały na celu unifikację systemu celnego na całym obszarze II Rzeczypospolitej.

¹² *Ibidem*, § 3 i 4.

¹³ § 2 Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 24 marca 1923 r. w przedmiocie organizacji i zakresu działania Dyrekcji Ceł na obszarze b. zaboru rosyjskiego i austriackiego, Dz. U. z 1923 r. nr 38, poz. 258.

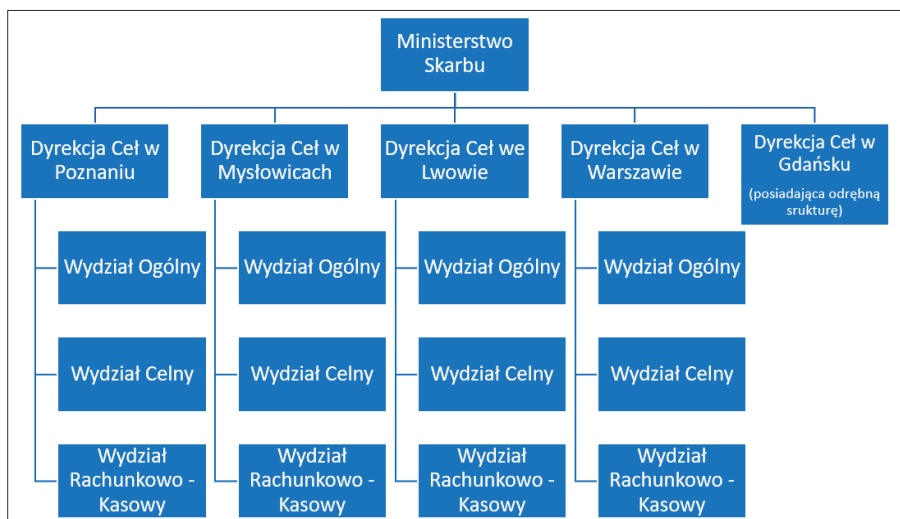
¹⁴ *Ibidem* § 13.

¹⁵ *Organizacja władz i urzędów celnych*. Kalendarz Skarbowy z 1937 r., ZPS, Warszawa 1937, s. 393.

¹⁶ *Ibidem*, s. 394,

Na mocy § 1 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 27 czerwca 1930 r. w sprawie nowego podziału obszaru celnego Rzeczypospolitej Polskiej zlikwidowano Dyрекcje Ceł w Wilnie oraz wprowadzono nowy podział terytorialny pozostałych czterech dyrekcji ceł z siedzibami w: Warszawie (obszar województw: wileńskiego, nowogródzkiego, białostockiego, poleskiego, lubelskiego, warszawskiego wraz z m. st. Warszawą, łódzkiego z wyłączeniem powiatu wieluńskiego, kieleckiego z wyłączeniem powiatów częstochowskiego, zawierciańskiego i będzińskiego), Poznaniu (obszar województw pomorskiego i poznańskiego oraz powiatu wieluńskiego wchodzącego w skład województwa łódzkiego), Mysłowicach (obszar województwa śląskiego oraz powiatów częstochowskiego, zawierciańskiego i będzińskiego wchodzących w skład województwa kieleckiego) i Lwowie (obszar województw krakowskiego, lwowskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego i wołyńskiego)¹⁷. Strukturę organizacyjną dyrekcji ceł w latach 30. XX w. prezentuje schemat.

Schemat organizacyjny dyrekcji ceł w 1934 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 13 listopada 1934 r. o organizacji i zakresie działania okręgowych władz celnych II instancji, Dz. U. 1934, nr 104 poz. 926

Następna zmiana w podziale terytorialnym oraz struktury wewnętrznej poszczególnych dyrekcji ceł została wprowadzona zgodnie z Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 13 listopada 1934 r. o organizacji i zakresie działania okręgowych władz celnych II instancji. W § 1 został ustanowiony następujący podział właściwości miejscowej z uwzględnieniem siedzib dyrekcji ceł: we Lwowie (województwa: lwowskie, stanisławowskie, tarnopolskie, wołyńskie, krakowskie, z wyłączeniem powiatów chrzanowskiego, bialskiego i żywieckiego), w Mysłowicach (województwa śląskiego,

¹⁷ § 1 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 27 czerwca 1930 r. w sprawie nowego podziału obszaru celnego Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1930 r. nr 50, poz. 418.

powiatów częstochowskiego, zawierciańskiego i będzińskiego należących do województwa kieleckiego oraz powiatów chrzanowskiego, bialskiego i żywieckiego należących do województwa krakowskiego), w Poznaniu (województwa pomorskie i poznańskie oraz powiat wieluński należący do województwa łódzkiego), w Warszawie (województwa: wileńskie, nowogrodzkie, białostockie, poleskie, lubelskie, warszawskie wraz z m. st. Warszawą, łódzkie, z wyłączeniem powiatu wieluńskiego oraz kieleckie, z wyłączeniem powiatów częstochowskiego, zawierciańskiego i będzińskiego), w Gdańsku (Wolne Miasto Gdańsk)¹⁸. Wszystkie dyrekcje ceł, z wyjątkiem tej z siedzibą w Gdańsku, zgodnie z § 2 przedmiotowej ustawy były podzielone na trzy wydziały: ogólny, celny i rachunkowo-kasowy¹⁹. Zadania poszczególnych wydziałów były opisane w § 3, 4 i 5. W dalszych punktach rozporządzenia określono zakres kompetencji dyrektora ceł, naczelnika wydziału oraz dyrekcji ceł we Lwowie, Mysłowicach, Poznaniu i Warszawie²⁰. § 11 wskazywał, że organizacja Dyrekcji Ceł w Gdańsku należy do zakresu kompetencji Senatu Wolnego Miasta Gdańska, przy czym zakres jej działania był taki sam, jak pozostałych dyrekcji ceł z uwzględnieniem umownego stanu prawnego²¹.

Ostatnim przytoczonym w artykule aktem prawnym było Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 30 listopada 1934 r. o uprawnieniach dyrektorów ceł oraz ustanowieniu oddziałów i podziale czynności w Dyrekcjach Ceł we Lwowie, Mysłowicach, Poznaniu i Warszawie²². Na mocy § 1 Wydział I Ogólny został podzielony na trzy oddziały: osobowy, gospodarczy i karny, a w jego skład weszły również referat dyscyplinarny oraz kancelaria dyrekcji ceł i biblioteka²³. W § 2-7 został opisany zakres obowiązków poszczególnych oddziałów i referatu dyscyplinarnego. Zgodnie z § 8 Wydział II Celny również został podzielony na trzy oddziały: postępowania celnego, kontroli fachowej oraz inspekcyjny²⁴. Zakres obowiązków poszczególnych oddziałów określono w § 9, 10 i 11. W dalszej części przedmiotowego rozporządzenia zawarto zakres kompetencji dyrektora ceł oraz naczelników wydziałów (I, II i III).

Należy zaznaczyć, że liczba urzędów celnych w Polsce zmieniała się i była dostosowywana do bieżących potrzeb. Oznacza to, że w okresie międzywojennym jedne urzędy celne były znoszone jako zbędne, inne zaś tworzone z zaistnienia takiej potrzeby, np. związanej z otwarciem przejścia granicznego przeznaczanego do obsługi ruchu kolejowego. Przykładowo, według obliczeń Cecylii Leszczyńskiej w 1930 r. Dyrekcji Ceł w Poznaniu podlegało 81 urzędów celnych, w tym: 18 kolejowych, 55 drogowych, sześć rzecznych i dwa morskie, natomiast

¹⁸ § 1 Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 listopada 1934 r. o organizacji i zakresie działania okręgowych władz celnych II instancji, Dz. U. z 1934 r. nr 104, poz. 926.

¹⁹ *Ibidem*, § 2.

²⁰ *Ibidem*, § 8,9.

²¹ *Ibidem*, § 11.

²² § 1 Rozporządzenia Ministra Skarbu z dnia 30 listopada 1934 r. o uprawnieniach Dyrektorów Ceł oraz ustanowieniu oddziałów i podziale czynności w Dyrekcjach Ceł we Lwowie, Mysłowicach, Poznaniu i Warszawie, M. P. 1934 nr 290, poz. 399

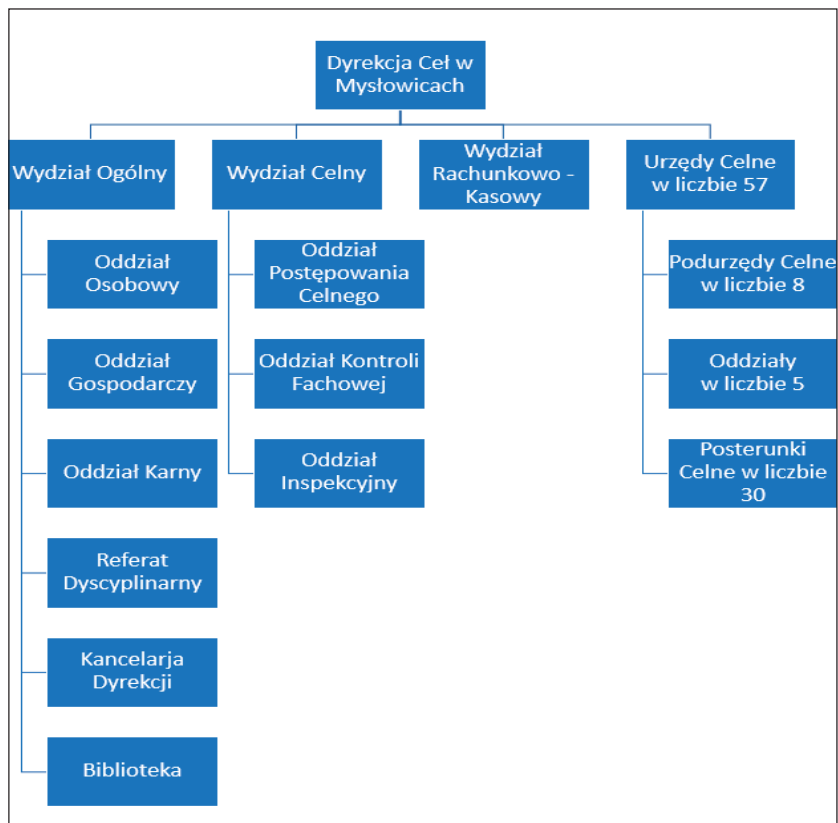
²³ *Ibidem*, § 1.

²⁴ *Ibidem*, § 8.

Dyrekcji Ceł w Mysłowicach – 70 urzędów celnych, w tym 36 kolejowych i 36 drogowych²⁵.

Strukturę organizacyjną Dyrekcji Ceł w Mysłowicach wraz z liczbą podległych urzędów celnych prezentuje schemat.

Schemat organizacyjny Dyrekcji Ceł w Mysłowicach w 1934 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 30 listopada 1934 r. o uprawnieniach...²⁶.

²⁵ C. Leszczyńska, *Służby celne II Rzeczypospolitej*, [w:] *Chronią i służą... Mundurowi i cywile Społeczne i gospodarcze relacje na ziemiach polskich na przestrzeni wieków*, red. R. Klementowski, M. Zawadka, Wrocław 2017, s. 78.

²⁶ Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 30 listopada 1934 r. o uprawnieniach Dyrektorów Ceł oraz ustanowieniu oddziałów i podziale czynności w Dyrekcjach Ceł: we Lwowie, Mysłowicach, Poznaniu i Warszawie, M. P. z 1934 r. nr 290, poz. 399; Wykaz urzędów celnych i posterunków celnych podległych dyrekcjom Ceł w: Warszawie, Poznaniu, Mysłowicach, we Lwowie 1933–1934, AAN w Warszawie. Zespół akt Ministerstwa Skarbu w Warszawie, sygn. nr 5515, k. 9-23.

Analiza stanu osobowego funkcjonariuszy służby celnej z Dyrekcji Cei w Poznaniu oraz Dyrekcji Cei w Mysłowicach

Przed przystąpieniem do szczegółowej analizy stanu osobowego funkcjonariuszy służby celnej na zachodniej granicy II RP należy podkreślić, że w okresie międzywojennym korpus służby był niejednorodny i dzielił się na dwie zasadnicze grupy:

1. funkcjonariuszy celnych posiadających status urzędnika państwowego – grupa ta posiadała oddzielną hierarchię służbową określoną stopniami służbowymi, tj. rewident celny, podkomisarz skarbowy, komisarz skarbowy, inspektor celny,
2. funkcjonariuszy celnych niższego szczebla – stanowiska służbowe dozorców celnych i starszych dozorców celnych²⁷.

Podział korpusu służby celnej miał wpływ na miejsce pełnienia służb danego celnika oraz na wysokość jego uposażenia. W dużej mierze przynależność celnika do grupy była uwarunkowana poziomem jego wykształcenia, posiadanego doświadczenia w służbie państwowej, jak również jego osobistymi predyspozycjami do wykonywania czynności celnych w obrocie towarowym.

Na potrzeby artykułu sformułowano cel badań oraz postawiono tezę, odstępując jednocześnie od analizy statystycznej stanowisk oraz posiadanych stopni służbowych celników. Głównym celem przeprowadzonej analizy było: *Poznanie stanu osobowego funkcjonariuszy urzędów celnych, ich pochodzenia społecznego, stanu cywilnego, wykształcenia oraz przebiegu zatrudnienia przed wstąpieniem do służby celnej*. W związku z tym założono tezę, że wiek funkcjonariuszy służby celnej oraz pochodzenie społeczne były czynnikami determinującymi poziom wykonywania zadań służbowych w zakresie ochrony polskiego obszaru celnego. W celu weryfikacji postawionej tezy sformułowano dodatkowo pytania badawcze:

- Jaki był skład osobowy służby celnej?
- Jaki był poziom wykształcenia, stan cywilny, wyznanie oraz płeć urzędników celnych, których karty ewidencyjne poddano analizie?
- Jaki procent celników II RP miała za sobą służbę w armii państw zaborczych oraz ilu celników brało udział w wojnie o Niepodległą Rzeczpospolitą w latach 1918–1921?
- Ilu funkcjonariuszy z byłej Straży Celnej (formacji granicznej II RP) zasiliło w okresie międzywojennym szeregi służby celnej?

Szczegółowa analiza wyników w zakresie postawionych pytań pozwoli stworzyć profil zawodowy funkcjonariusza służby celnej II RP, co powinno stanowić podstawę do dalszych badań dla historyków zajmujących się historią służby celnej w przedwojennej Polsce. Przedmiotem analizy są tekturowe karty ewidencyjne (wzór nr 1), wprowadzone do użytku służbowego przez Ministerstwo Skarbu i przechowywane w oddziale osobowym wydziału ogólnego jednej z czterech dyrekcji ceł funkcjonujących na terenie Polski. Karty te zakładano w dniu rozpoczęcia służby, indywidualnie dla każdego funkcjonariusza Urzędu Celnego oraz pracownika kontraktowego.

²⁷ A. Drwiłło, *Prawo celne*, Gdańsk 2001, s. 63-64.

W trakcie pełnienia służby były one systematycznie uzupełniane o nowe informacje przez pracowników działu osobowego służby celnej. Karty te nie były tożsame z wykazem służby oraz rocznymi listami kwalifikacyjnymi stanowiącymi indywidualne akta personale danego celnika.

Analizowane karty zawierały następujące dane:

- na stronie nr 1: pkt 1 – informacja o dyrekcji ceł, pkt 2 – posiadany stopień służbowy, pkt 3 – data wstąpienia do służby celnej, pkt 4 – imię i nazwisko funkcjonariusza, pkt 5 – brak danych, pkt 6: data i miejsce urodzenia funkcjonariusza, pkt 7 – stan cywilny, imię i nazwisko żony, dane posiadanych dzieci, pkt 8 – wyznanie, pkt 9 – obywatelstwo, pkt 10 – posiadane wykształcenie, rodzaj ukończonej szkoły i data jej ukończenia, pkt 11 – znajomość języków obcych w mowie i piśmie, pkt 12 – informacja o odwiedzanych krajach, pkt 13 – data zdania egzaminu zawodowego uprawniającego do wykonywania czynności celnych oraz ocena z egzaminu, pkt 14 – posiadane polskie odznaczenia, pkt 15 – informacje o dotychczasowym przebiegu służby państwowej, pkt 16 – przebieg służby w wojsku, pkt 17, 18 – brak danych, pkt 19 – informacje o zwolnieniach lekarskich, leczeniu szpitalnym oraz o przebytych chorobach, pkt 20 – informacja o zajmowanym stanowisku służbowym, pkt 21 – informacje o dacie przejścia na emeryturę lub o miejscu zatrudnienia żony celnika,
- na stronie nr 2: pkt 22 – szczegółowe informacje o przebiegu służby danego funkcjonariusza w układzie data i miejsce przydziału służbowego, a w niektórych przypadkach grupa uposażenia, informacje o wykonywanym zawodzie przed wstąpieniem do służby celnej.

Należy podkreślić, że pomimo jednego obowiązującego wzoru sposób wypełnienia pozycji kart ewidencyjnych był dowolny i zależał od poszczególnych dyrekcji, w której karty te były uzupełniane. Przykładowo, w Dyrekcji Ceł w Poznaniu karty były lakoniczne i oszczędne pod względem informacji i wypełniane ręcznie, natomiast w przypadku dyrekcji Ceł w Mysłowicach były one rozbudowane pod względem informacji i większości były wypełniane na maszynach do pisania (dzięki temu są one bardziej czytelne).

Odpowiedzi na postawione pytania pozwoliła kwerenda wybranych losowo 619 kart ewidencyjnych urzędników służby celnej II RP, tj. 311 kart ewidencyjnych celników oraz pracowników kontraktowych pełniących służbę w Dyrekcji Ceł w Mysłowicach oraz 308 kart ewidencyjnych celników z Dyrekcji Ceł w Poznaniu, przechowywanych w dwóch zespołach akt Ministerstwa Skarbu, w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Informacje te pozwoliły ukazać służbę celną w innym świetle, dać odpowiedź na pytanie, kim byli przedwojenni celnicy, tym bardziej, że tak dogłębnej analizie w tym obszarze dotychczas nie było. W zestawieniu danych statystycznych zastosowano obliczenia matematyczne, które przedstawiono sumarycznie w tabelach, a podane w nich informacje zaopatrzone w stosowny komentarz. Należy zwrócić uwagę na dwa zasadnicze czynniki, które miały wpływ na informacje przetwarzane przez autorów artykułu w czerwcu 2025 r. Pierwszy dotyczy kart ewidencyjnych urzędników służby celnej na zachodniej granicy, które poddano kwerendzie, a które nie odzwierciedlały liczby wszystkich osób zatrudnionych w wymienionych dyrekcjach ceł na tej granicy. Drugi dotyczy losów polskich archiwaliów podczas

II wojny światowej i w czasach komunistycznych oraz ich wpływ na zachowany zbiór dokumentów, które poddano analizie statystycznej, a które zawierając dane wrazliwie. W tym przypadku brakuje informacji na temat zasobu zbioru, tj. liczby kart ewidencyjnych przechowywanych w Ministerstwie Skarbu w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej. Dane te w porównaniu z liczbą znajdujących się kart w czterech jednostkach akt zespołu Ministerstwa Skarbu w 2025 r. pozwoliłyby określić, czy stanowią one kompletny zespół akt, a w przypadku stwierdzenia ich niekompletności ustalić liczbę dokumentów, które zaginęły na przestrzeni ponad 85 lat.

Na potrzeby artykułu dokonano analizy 619 wybranych losowo kart ewidencyjnych funkcjonariuszy służby celnej II RP²⁸. Dane personalne zawarte na analizowanych kartach pozwoliły pogrupować informacje w trzy bloki tematyczne. Pierwszy obejmuje podstawowe dane personalne osób zatrudnionych w służbie celnej, drugi – informacje na temat służby w siłach zbrojnych i ich udziału w toczących się działaniach wojennych w latach 1914–1921, a trzeci – przebieg służby celników w instytucjach II RP.

W przypadku pierwszego bloku tematycznego podstawowymi danymi, które zostały uwzględnione przez autorów artykułu, to płeć, wykształcenie, wyznanie oraz stan cywilny celników zatrudnionych w obu dyrekcjach ceł.

Tabela 1. Analiza kart ewidencyjnych urzędników celnych na zachodniej granicy państwa

Urzędnicy celni		Dyrekcja Ceł w Poznaniu	Dyrekcja Ceł w Mysłowicach	Razem oba obszary celne
Płeć	kobieta	15	40	55
	mężczyzna	293	271	564
Wykształcenie	podstawowe	272	265	542
	średnie	25	41	66
	wyższe	3	5	8
	brak danych	3	–	3
Wyznanie	rzymskokatolickie	307	302	609
	greckokatolickie	–	1	1
	prawosławne	1	–	1
	protestanckie	–	8	8

²⁸ Analizę oparto na trzech jednostkach archiwalnych przechowywanych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie w zespole Ministerstwa Skarbu nr 10/3418 i 10/3419, zawierających karty ewidencyjne Dyrekcji Ceł w Poznaniu 10/3418 i 10/3419 oraz Dyrekcji Ceł w Mysłowicach 10/3416.

Stan cywilny	mężatka/żonaty	243	252	495
	panna/kawaler	63	42	105
	wdowa/wdowiec	2	17	19

Źródło: opracowanie własne na podstawie kart ewidencyjnych pracowników wymienionych w tabeli dyrekcji ceł przechowywanych w zasobach ANN w Warszawie.

Pośród 619 osób, których akta ujęto w badanym zbiorze dokumentów, 55 osób to funkcjonariuszki i pracownice kontraktowe zatrudnione w urzędach celnych na terenie zachodniej granicy II RP, co stanowi około 8,9% ogółu. Pozostałe 562 osoby to mężczyźni, czyli 91,1% przeglądanych kart. Wśród kobiet 18 to pracownice kontraktowe zatrudnione na etatach biurowych dozorców i sprzątaczek, a 37 to zatrudnione na etatach „mundurowych” funkcjonariuszki służby celnej na obsługiwanych przejściach granicznych na stanowisku rewidenta kobiet (podróżnych przekraczających granicę państwową). Mimo że staż pracy w przypadku pań był różny, warto pamiętać, że pierwsze panie w służbie celnej jako rewidentki kobiet pojawiły się już w 1922 r. Oznacza to, że służba celna II RP była jedną z pierwszych instytucji mundurowych zatrudniającą na etatach kobiety (znacznie wcześniej niż Policja Państwowa).

Kolejnym obszarem badawczym poddanym analizie i ocenie to wykształcenie osób zatrudnionych we wspomnianych dyrekcjach ceł. Z danych zebranych w tabeli wynika, że większość urzędników miała wykształcenie podstawowe. W tym przypadku należy rozumieć czteroklasowe szkoły ludowe w okresie zaborów oraz siedmioklasowe szkoły powszechne funkcjonujące na terenie II RP w latach 30. XX w. Wykształceniem podstawowym legitymowało się 540 osób, w tym 54 kobiety, a wykształceniem średnim 66 osób, w tym tylko jedna funkcjonariuszka Gertruda Trudzik. Spośród 619 osób ośmiu funkcjonariuszy służby celnej (ok. 1,3% ogółu) legitymowało się wykształceniem wyższym. Były to osoby zatrudnione na stanowiskach kierowniczych w obu dyrekcjach ceł. Jeden funkcjonariusz zatrudniony w Dyrekcji Ceł w Mysłowicach posiadał tytuł doktora nauk prawnych²⁹. Analizując poziom wykształcenia, należy stwierdzić, że w okresie międzywojennym kobiety były gorzej wykształcone, co w dużej mierze ograniczało możliwość ich awansu zawodowego w tej instytucji. Potwierdzają to dane statystyczne publikowane przez Główny Urząd Statystyczny II RP.

Deklaracja wyznania to kolejny obszar badawczy, który znalazł się w zainteresowaniu autorów publikacji. Z przedstawionych danych wynika, że dominującym wyznaniem, które zadeklarowali w ankietach personalnych funkcjonariusze służby celnej, było wyznanie rzymsko-katolickie – 607 osób, czyli ponad 98,2% ogółu. Wyznanie ewangelickie zadeklarowało osiem osób (pochodzące ze Śląska Cieszyńskiego zatrudnione przez Dyrekcję Ceł w Mysłowicach), prawosławne jedna osoba i greckokatolickie jedna osoba. Dane te nie odzwierciedlają struktury wyznaniowej

²⁹ Karta ewidencyjna dr. Fryderyka Mortimera, ur. 6 maja 1895 r. w Krzeszowicach Krakowskich, s. Fryderyka i Marii z domu Smrokońska. ANN w Warszawie. Zespół Akt Ministerstwa Skarbu, sygn. kat nr 10/3416, k. 123.

społeczeństwa II Rzeczypospolitej³⁰. Jeśli kryterium wyznania uwzględnia się łącznie z kryterium narodowości, to można stwierdzić, że do służby państwowej byli przyjmowani tylko i wyłącznie obywatele RP narodowości polskiej. Stwierdzenie to może stanowić pewne uproszczenie, jednak kwerenda dokumentów kadrowych oraz akt personalnych przedwojennej Straży Granicznej potwierdzają tę uwagę³¹.

Następną istotną kwestią, która pozwoli odpowiedzieć na pytanie, kim byli przedwojenni funkcjonariusze UC, jest stan cywilny. W tym przypadku ponad 80% ogółu, tj. 499 funkcjonariuszy i pracowników dyrekcji ceł, posiadało rodziny, a 105 było stanu wolnego (ok. 17%). 19 zatrudnionych było wdowcami. W tym przypadku interesującą kwestią jest, że w grupie tej 18 osób to kobiety, przy czym aż 17 było zatrudnionych w Dyrekcji Ceł w Mysłowicach. Zastanawiające jest to, dlaczego tak liczna grupa wdów była zatrudniona w służbie celnej na Górnym Śląsku. Być może są to wdowy po poległych powstańcach śląskich, a państwo polskie, chcąc im zadośćuczynić, zatrudniło je na państwowych posiadach w służbie celnej. Jednak bez względu na akt osobowych funkcjonariuszek hipoteza ta jest jedynie próbą wyjaśnienia pewnej anomalii w obszarze zatrudnienia, stwierdzonych przez autorów artykułu.

Drugim obszarem badawczym, który został poddany analizie, to służba celników w siłach zbrojnych państw zaborczych oraz różnych polskich formacjach z okresu walk o niepodległą Polskę (1918–1921).

Tabela 2. Analiza kart ewidencyjnych urzędników służby celnej na zachodniej granicy państwa

Urzędnicy celni		Dyrekcja Ceł w Poznaniu	Dyrekcja Ceł w Mysłowicach	Granica zachodnia – razem
Służba w armii zaborczej	niemieckiej	155	127	283
	austriackiej	11	12	23
	rosyjskiej	4	5	9

³⁰ Z danych uzyskanych podczas spisu powszechnego przeprowadzonego w Polsce w 1931 r. wynikało, że 64,8% obywateli RP zadeklarowało przynależność do wyznania rzymsko-katolickiego, 11,8% – prawosławnego, 10,4% – grecko-katolickiego, 9,8% – mojżeszowego, 2,6% – ewangelickiego, przy czym struktura wyznaniowa II RP kształtowała się różnie i zależała od położenia danego województwa na mapie Polski. Szerzej zob. *Ludność według wyznań 1931. Mały rocznik statystyczny 1938*, Warszawa 1939, s. 25.

³¹ Szerzej zob. P. Kozłowski, *Zapomniani obrońcy granic południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej 1922–1939. Słownik biograficzny oficerów, strażników oraz pracowników Straży Celnej i Straży Granicznej*, Przemyśl 2015 r., s. 5-16.

Służba w Wojsku Polskim	w woj- nie o grani- ce II RP	Legiony Polskie	5	7	12
		POW	4	12	16
		powstania	1	19	20
		Wojsko Polskie	147	137	184
	w latach 1921–1939	62	47	109	
Polskie ordery i odzna- czenia	Krzyż Srebrny Virtuti Militari V klasy	2	-	2	
	Krzyż Niepodległości	4	8	12	
	Krzyż Walecznych	10	12	22	
	Order Odrodzenia Polski	1	-	1	
	Złoty Krzyż Zasługi		1	1	
	Srebrny Krzyż Zasługi	6	14	20	
	Brązowy Krzyż Za- sługi	29	48	67	
	Medal Dziesięciolecia Odzyskania Niepodle- głości	23	38	51	
	Brązowy Medal Za Długoletnie Służbę	3	2	5	

Źródło: opracowanie własne na podstawie kart ewidencyjnych pracowników dyrekcji ceł przechowywanych w zasobach ANN w Warszawie.

Analiza danych w tym obszarze wskazuje, że 314 celników służyło w armii zaborczej, w tym 282 osób w armii niemieckiej, 23 w armii austriackiej, dziewięć w armii rosyjskiej. Oznacza to, że funkcjonariusze starsi wiekiem walczyli na różnych frontach podczas I wojny światowej. Dominującą grupę stanowią weterani służyący w armii niemieckiej, co wskazuje, że do służby celnej na zachodniej granicy II RP werbowano funkcjonariuszy z terenu byłego zaboru pruskiego. Należy podkreślić, że koniec I wojny światowej nie oznaczał końca służby w mundurze wojskowym, co też miało znaczenie dla stanu zdrowia celników. Ponad 180 funkcjonariuszy służby celnej brało udział w walkach o niepodległą Polskę, w tym: w Legionach Polskich służyło 12 osób, w Polskiej Organizacji Wojskowej – 16 osób, a powstaniach śląskich – 19 późniejszych celników. Dla wielu z nich udział w wojnie o granice II RP był kolejnymi latami życia spędzonymi na froncie, co niewątpliwie miało wpływ na ich zdrowie i kondycję fizyczną. Nie bez znaczenia dla struktury korpusu służby celnej był fakt pierwszeństwa w zatrudnieniu w instytucjach państwowych uczestników walk o Niepodległą.

Sumienne wykonywanie obowiązków służbowych nie pozostawało bez uznania ze strony przełożonych. Oprócz dodatkowych gratyfikacji finansowych, takich jak nagrody i premie, funkcjonariusze byli wyróżniani także medalami i odznaczeniami, które z pewnością były powodem do dumy. Spora grupa celników jeszcze przed objęciem służby w organach celnych była też posiadaczami wojskowych orderów i medali za udział w wojnie o Niepodległą. To z kolei było zadośćuczynieniem państwa polskiego dla swoich obrońców – żołnierzy różnych formacji powstającej II RP. Dwóch celników z Dyrekcji Ceł w Poznaniu – Józef Kaczmarek (s. Michała, ur. 12 grudnia 1893 r. w Poznaniu) i Kazimierz Lis (s. Jana, ur. 6 marca 1893 r. w Pile) zostało odznaczonych najwyższym orderem wojskowym – Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego *Virtuti Militari* V klasy za wybitne męstwo i odwagę dokonane w boju i połączone z poświęceniem dla dobra Ojczyzny. 22 celników za męstwo i odwagę wykazane w boju zostało odznaczonych Krzyżem Walecznych, przy czym trzem celnikom nadano go dwukrotnie, tj. Franciszkowi Gocmanowi, Aleksandrowi Krawczykowi i Antoniemu Rolskiemu. 12 celników za zasługi dla niepodległości Ojczyzny w okresie przed wojną światową lub podczas jej trwania oraz w okresie walk orężnych polskich w latach 1918–1921³² zostało odznaczonych Krzyżem Niepodległości: z Dyrekcji Ceł w Mysłowicach – celnicy Władysław Bagiński, Franciszek Gocman, Karol Górecki, Paweł Ludyga, Bolesław Pawłowski, Bronisław Peter, Franciszek Węgrzyn, Michał Zygierz, z Dyrekcji Ceł w Poznaniu – celnicy Stanisław Dedor, Marcin Gallus, Szczepan Ptaszek, Jan Zawisłak.

Wśród odznaczonych znalazł się celnik Wiktor Fałatowicz, który w 1936 r. został odznaczony Orderem Odrodzenia Polski za zasługi położone w służbie państwowej. Ponadto 88 celników zostało odznaczonych Krzyżem Zasługi za zasługi dla państwa polskiego. Był on nadawany w trzech klasach: Złotym Krzyżem Zasługi odznaczono jedną osobę, Srebrnym Krzyżem Zasługi 20 osób, Brązowym Krzyżem Zasługi 67 osób. Celnicy z wymienionych dyrekcji ceł zostali również odznaczeni ustanowionym na mocy ustawy z dnia 8 stycznia 1938 r. Medalem Za Długoletnią Służbę. Odznaczenie to było nadawane za lata pracy w służbie państwa w trzech kategoriach: złoty, srebrny, brązowy. Z uwagi na krótki okres przyznawania tego odznaczenia w grupie 619 analizowanych kart ewidencyjnych posiadało go jedynie pięciu celników, w tym jedna kobieta – Franciszka Marek z Dyrekcji Ceł w Mysłowicach, która została odznaczona Brązowym Medalem Za Długoletnią Służbę.

Trzecim ostatnim obszarem badawczym, który został poddany analizie, to staż pracy funkcjonariuszy oraz miejsce pracy/służby celników przed wstąpieniem do służby. Biorąc pod uwagę rozkład stażu pracy, to jest on prawie równomierny. W tym obszarze najliczniejszą grupę stanowią celnicy (196 osób, tj. 31,6 % ogółu) posiadający wysługę od 6 do 10 lat. Nabyte doświadczenie zawodowe w trakcie służby skorelowane z wiekiem życia funkcjonariuszy oznacza, że dla służby celnej była to cenna grupa zawodowa. Kolejna grupa obejmowała osoby, które posiadały wysługę do 5 lat (168 osób, tj. 27,1% ogółu). W tym przedziale wiekowym na szczególną uwagę zasługuje grupa funkcjonariuszy, którzy zostali wcieleni do służby celnej w styczniu 1939 r. (35 osób, tj. 5,6%). Była to najprawdopodobniej ostatnia transza wcielenia do UC przed wybuchem II wojny światowej. Trzecią grupę pod względem liczebności

³² W. Bigoszewska, *Polskie ordery i odznaczenia*, Warszawa 1989, s. 61.

stanowili funkcjonariusze posiadający staż pracy powyżej 15 lat służby (146 osób, tj. 23,6% ogółu), pełniący służbę w UC. Funkcjonariusze tej grupy wstąpili do służby celnej w okresie formowania się państwowości polskiej po 123 latach zaborów, tj. między 1922 a 1924 r. Byli to najstarsi pod względem wieku funkcjonariusze UC, którzy brali udział w walkach na frontach I wojny światowej oraz w czasach formowania się państwa polskiego po odzyskaniu niepodległości.

Tabela 3. Analiza kart ewidencyjnych urzędników służby celnej na zachodniej granicy państwa

Urzędnicy celni		Dyrekcja Ceł w Poznaniu	Dyrekcja Ceł w Mysłowicach	Granica zachodnia - razem
Staż służby w UC II RP	do 5 lat	108	60	168
	6 -10 lat	104	92	196
	11-15 lat	45	64	109
	powyżej 15 lat	51	95	146
Praca/służba w instytucjach państwowych przed wstąpieniem do UC	Straż Celna	39	8	47
	Straż Graniczna	83	83	166
	Policja Państwowa	6	1	7
	Urzędy Monopolowe II RP/ Urzędy Skarbowe	6	13	19
	Poczta Polska	1	1	2
	Służba Więzienna	1	-	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie kart ewidencyjnych pracowników dyrekcji ceł przechowywanych w zasobach ANN w Warszawie.

Przedstawione dane statystyczne (364 funkcjonariuszy mających wysługę do 10 lat przy malejącej grupie celników starszych służbą w urzędach celnych) świadczy o tym, że w latach 30. XX w. w służbie celnej rozpoczęła się wymiana pokoleniowa – na emeryturę przechodzili funkcjonariusze starsi wiekiem z wysługą 20 lat służby. Proces ten był możliwy dzięki ustawie emerytalnej, w której do wysługi zaliczano m.in. służbę w instytucjach państw zaborczych oraz w armii zaborczej³³.

Ciekawych informacji, które nie zostały ujęte w zestawieniu tabelarycznym, dostarcza analiza kart ewidencyjnych funkcjonariuszy UC prowadzonych przez kadry Dyrekcji Ceł w Poznaniu pod kątem wykonywania pracy przed wstąpieniem do służby państwowej. Otóż na stronie nr 2 tej karty w pkt 22, w miejscu, gdzie był odnoto-

³³ P. Kozłowski, *Południowa granica Rzeczypospolitej Polskiej w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa 1935-1939*, Rzeszów 2023, s. 146.

wywany przebieg służby w UC, na niektórych kartach znajdują się wpisy dotyczące wykonywanego zawodu przed wstąpieniem do służby państwowej. Do najczęściej zadeklarowanych profesji przez funkcjonariuszy służby celnej należały zawody: urzędnika (15 osób), rolnika (13 osób), robotnika (12 osób), handlowca (10 osób), górnika (7 osób), ślusarza (6 osób). Wśród zawodów wskazanych przez funkcjonariuszy celnych znajdują się również: cukiernik, fryzjer, kuśnierz, introligator, stolarz, szewc, organista, rzeźnik. Warto podkreślić, że zapis ten nie znajdował się na kartach prowadzonych przez Dyрекcję Ceł w Mysłowicach.

Analiza kart ewidencyjnych pozwoli odpowiedzieć na jedno z podstawowych pytań, jak duży był przepływ kadr pomiędzy służbami odpowiedzialnymi za ochronę granicy, tj. pomiędzy służbą graniczną (Straż Celna, Straż Graniczna) a służbą celną. Z danych statystycznych zestawionych w tabeli 3. wynika, że na przełomie lat 20. XX w. urzędy celne zasiłowało 47 funkcjonariuszy Straży Celnej, którzy wstąpili do tej służby przed 1 kwietnia 1928 r., oraz 166 byłych strażników granicznych ze Straży Granicznej, którzy zasilali służbę celną od 1 kwietnia 1928 do 31 grudnia 1930 r.³⁴ Oznacza to, że ok. 34,2% celników na zachodniej granicy, głównie mających staż pracy powyżej 15 lat, rozpoczynało służbę w ochronie granicy państwa w polskich formacjach granicznych. Dane zachowane na kartach ewidencyjnych pozwalają określić, z jakich terenowych jednostek granicznych przeniosła się do „cła” największa grupa strażników granicznych. Z zebranych danych wynika, że 78 celników przeniosło się ze Śląskiego Inspektoratu Okręgowego SG, dziewięciu z Małopolskiego Inspektoratu Okręgowego SG, czterech z Komendy Straży Granicznej w Warszawie, trzech z Pomorskiego Inspektoratu Okręgowego SG, dwóch z Mazowieckiego Inspektoratu Okręgowego SG, przy czym 70 kart nie zawierało takiej informacji. Kolejną instytucją, która zasiłowała w tym okresie szeregi UC swoimi pracownikami, były urzędy skarbowe, z których aż 19 osób przeszło do służby celnej. Warto odnotować, że pracą na granicy w „cle” byli także zainteresowani policjanci, strażnicy więzienni oraz pracownicy PKP.

Podsumowując, należy stwierdzić, że na podstawie dokonanej analizy danych zawartych w wybrano losowo kartach ewidencyjnych można w przybliżeniu określić portret celnika II RP służącego w latach 30. XX w. Celnik starszym wiekiem i stażem służby to osoba urodzona w XIX w., między 40. a 55. rokiem życia, głównie o wykształceniu czteroklasowej szkoły ludowej, żonata, posiadająca 2-3 dzieci, narodowości polskiej, wyznania rzymskokatolickiego. Osoba posiadająca doświadczenie wojenne w postaci czterech lat spędzonych w szeregach armii państw zaborczych lub Legionach Polskich podczas I wojny światowej, a następnie w Wojsku Polskim, będąca uczestnikiem wojny o niepodległą Polskę. Przeżycia frontowe, a następnie służba na granicy w warunkach pionierskich odcisnęła negatywne piętno na kondycji fizycznej i zdrowiu celników, co potwierdzały liczne wpisy w punkcie 19 karty ewidencyjnej w postaci odnotowywanych zwolnień lekarskich i informacji o przebytych chorobach czy pobytach w szpitalach. Były to osoby o niższych kwalifikacjach zawodowych, które były uzupełniane przez uczestnictwo w dodatkowych kursach i szkoleniach organizowanych przez władze celne. Co istotne, dla tych osób urzędy celne były kolejnym miejscem pracy, do których często przenosili negatywne nawyki z poprzednich miejsc pracy.

³⁴ H. Kula, *Polska Straż Graniczna w latach 1928–1939*, Warszawa 1994, s. 45.

Młodszy wiekiem i stażem pracy celnik to osoba urodzona w XX w. między 25. a 35. rokiem życia, w większości stanu wolnego, narodowości polskiej, wyznania rzymsko-katolickiego, posiadająca w większości wykształcenie podstawowe w postaci ukończenia siedmioklasowej szkoły powszechnej w czasach II RP. W przypadku osób, które posiadały staż pracy do 5 lat, stopniowo zwiększał się odsetek absolwentów szkół średnich zakończonych zdaną maturą. Celnik został więc ukształtowany przez polski system edukacyjny i wychowany w duchu państwowym, na co niewątpliwie miała wpływ odbyta czynna służba wojskowa w siłach zbrojnych II RP po 1921 r. Biorąc pod uwagę czynniki psychofizyczne, celnicy przyjęci do służby w drugiej połowie lat 30. charakteryzowali się dobrą kondycją psychofizyczną oraz lepszym zdrowiem. W większości były to osoby bez wcześniejszego doświadczenia zawodowego, dla których po zakończeniu nauki i osiągnięcia pełnoletności służba celna była pierwszym miejscem pracy.

Podsumowując, warto podkreślić, że wiek, staż pracy oraz poziom wykształcenia przedwojennych celników były czynnikami dominującymi, mającymi istotny wpływ na jakość świadczonej pracy w służbie celnej w II Rzeczypospolitej. Zawiłość obowiązujących przepisów celnych wymagała od celników dobrej znajomości przepisów prawa i ich interpretacji zgodnie z obowiązującą jego wykładnią, a to z kolei miało bezpośrednie przełożenie na egzekwowanie wpływów do budżetu państwa z tytułu należnych ceł i podatków.

Bibliografia

Archiwum Akt Nowych. Zespół akt Ministerstwa Skarbu.

Źródła drukowane

Bigoszevska W., *Polskie ordery i odznaczenia*, Warszawa 1989.

Drwiłło A., *Prawo celne*, Gdańsk 2001.

Kozłowski P., *Południowa granica Rzeczypospolitej Polskiej w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa 1935–1939*, Rzeszów 2023.

Kozłowski P., *Zapomniani obrońcy granic południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej 1922–1939. Słownik biograficzny oficerów, strażników oraz pracowników Straży Celnej i Straży granicznej*, Przemyśl 2015.

Kula H., *Polska Straż Graniczna w latach 1928–1939*, Warszawa 1994.

Leszczyńska C., *Służby celne II Rzeczypospolitej*, [w:] *Chronią i służą... Mundurowi i cywile. Społeczne i gospodarcze relacje na ziemiach polskich na przestrzeni wieków*, red. R. Klementowski, M. Zawadka, Wrocław 2017.

Źródła statystyczno-informacyjne

Kalendarz Skarbowy z 1937 r., ZPS Warszawa 1937.

Mały rocznik statystyczny 1938, Warszawa 1939.

Załącznik

Rewers i awers karty ewidencyjnej funkcjonariusz UC – Kazimierza Lisa

1. Min. Skarbu <i>Społeczny Instytut</i>		4. Lis Kazimierz ✓		6. 6. III. 1893. Piła, pow. obornicki	
2. <i>Komisarż</i>		ojciec: Jan matka: Pelegja z domu Misterska		Poznańskie	
3. 1. VII. 28. IX st. sk. 28. VI. 30. VIII " " ✓ <i>1. 17. 39 VII " " ✓</i>		5. <i>1. VII. 1921</i> ✓ a) <i>14. VIII. 1921 r.</i> b) 6 lat 10 mies. 16 dni <i>1960/12</i> c) d)		7. żonaty - Anna z domu Kankowska 21. VII. 1923. <i>1. 16. 1933</i> 16. IV. 1928.	
10. A. niższe - szkoła powszechna zwolniony od cenzusu wykształcenia wymaganego dla urzędników II kat. na podstawie rozp. Min. Skarbu z dnia 18. VI. 1928. L. D. I. 3533/2/28.		B.		8. rzym. kat. ✓	
11. <i>✓</i> niem. - w słowie i piśmie		2-mies. kurs celny z wynikiem dostatecznym.		9. polska	
13. 16. V. 30. - egz. <i>✓</i> prakt. dla urzędników admin. celnej II kat. z wynikiem dobrym.		12. Niem. Blg.		17.	
14. <i>V. M. V.</i>		16. 1. X. 14. - 22. XI. 18. Armja <i>✓</i> Niem. 28. XII. 18. - 27. VII. 21. W. P. - ranny w nogę chorąży			
15.		20.			
18. 12. mies.		21.			
19.					

44.

modelarz

Korp. Straży Celnej	Komisarz	14.VIII.21. -30.VI.28. ✓
Urząd Celny w Gdyni	rewident celny IX prow.	1.VII.28. ✓
	inspektor celny VIII stała	28.VI.30. ✓
	przywrócono prawa nabyte poprzednią służbą w Straży Celnej	14.VIII.21. -30.VI.28. ✓
-"-	zawiesz. I mian. podreferendarz VIII stała	1.II.34.
-"-	uciszew. Kazimierz LISA VIII -"-	16.VII.38.
	przywrócono prawa VIII	1.VII.29

Źródło: Karta ewidencyjna celnika Kazimierza LISA. AAN w Warszawie. Zespół akt Ministerstwa Skarbu. Karty ewidencyjne pracowników Dyrekcji Cei w Poznaniu 1922-1929, sygn. kat 10/3419, k., brak numeru.

Słowa kluczowe:

funkcjonariusz UC, ewidencja personalna, służba celna, stan cywilny, staż pracy, wykształcenie, wyznanie, wysługa lat

Keywords:

customs officer, personal records, customs service, marital status, work experience, education, religion, years of service

Streszczenie

Artykuł stanowi analizę stanu osobowego służby celnej na zachodniej granicy II Rzeczypospolitej. Celem publikacji jest nie tylko przedstawienie zjawiska przepływu osób pomiędzy służbami granicznymi w latach 1928–1930, lecz także podkreślenie, że służba celna była jedną z pierwszych instytucji II RP zatrudniającą kobiety. Publikacja składa się z dwóch części – w pierwszej przybliżono historię kształtowania się systemu celnego w przedwojennej Polsce, w drugiej dokonano analizy kart ewidencyjnej celników pod względem stażu pracy, wykształcenia, wyznania oraz służby w siłach zbrojnych. Przytoczono również informacje na temat polskich odznaczeń posiadanych przez celników II RP.

Abstract

Analysis of the Personnel Employed by the Customs Service of the Second Polish Republic on the Western Border (1921–1939)

This article presents an analysis of the personnel employed by the customs service on the western border of the Second Polish Republic. It attempts to present the movement of personnel in between various border services that happened between 1928 and 1930 and highlights that the customs service was one of the first institutions to hire women in the Second Polish Republic. This article is separated into two parts. The first one depicts the history of the customs service's beginnings in pre-war Poland, while the latter part analyzes the personnel records in terms of length of service, education, religious beliefs and years of service in the armed forces. Furthermore, within the article one can find information regarding the Polish military awards and merits given to the customs officers in the Second Polish Republic.

Keywords:

customs officer, personal records, customs service, marital status, work experience, education, religious belief, years of service.